

Ανιόλας

Χρυσόπουλος

6947-437170

27970-

22689

Ο κ. Χρυσόπουλος
συμμετείχε σε συνεδρίαση
του ΣΑΚ όπου παρουσιάσε
το θέμα Μάτις για δια-
παρασκευή. Το ΣΑΚ
δεν τ' αγκυλώνει με το
θέμα

Ιανίας 2007

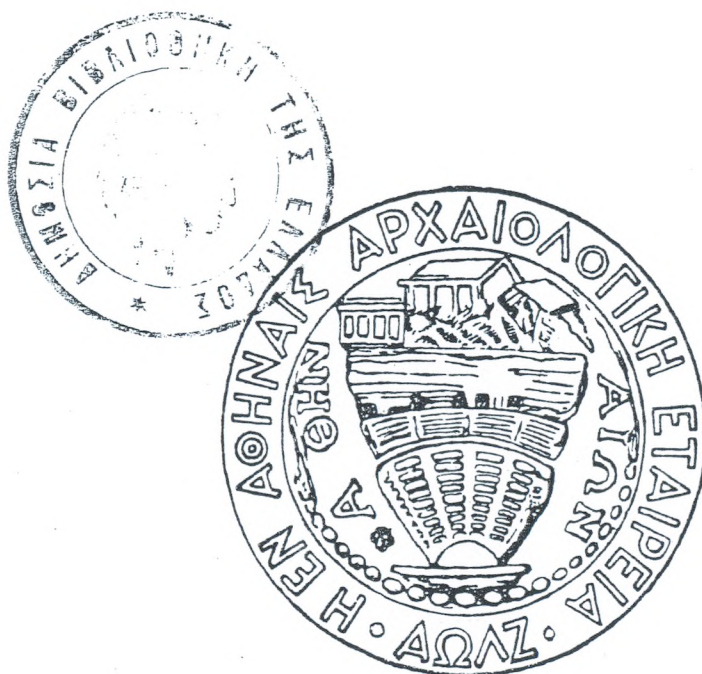
Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ
ΚΑΙ
ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ ΤΗΣ ΓΟΡΤΥΝΙΑΣ

ΥΠΟ

Ν. Κ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΟΣ

ΔΡΟΣ ΜΗΧΑΝΙΚΟΥ — ΕΠΙΜΕΛΗΤΟΥ ΤΟΥ Ε.Μ. ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ

ΑΡΧ.
1759 F

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1956

Ἡ ἐπαρχία τῆς Γορτυνίας καταλαμβάνει τὸ ΒΔ. τμήμα τοῦ νομοῦ Ἀρκαδίας, εἶναι ἐντελῶς μεσόγειος, ὁρίζεται δὲ ὑπὸ ὄρεων καὶ ποταμῶν¹. Πρὸς τὴν ἐπαρχίαν Μαντινείας ὑψοῦνται τὰ ὄρη Θαυμάσιον (κοιν. Πατερίτσα, ὕψους 1869 μ.) καὶ Πλεσίβος (ἢ προφ. Ἡλίας). Τὸ ὄρος Ἀφροδίσιον (κορυφή Ἀγ. Πέτρος, ὕψους 1456 μ.) καθορίζει πρὸς Β. τὰ ὄρια τῆς Γορτυνίας μετὰ τῆς ἐπαρχίας Καλαβρυτών, ἐνῶ τὰ ὄρια μετὰ τῆς ἐπαρχίας Ἡλιδος πρὸς Δ. καθορίζει ὁ ποταμὸς Ἐρύμανθος καὶ μετὰ τῆς Ὀλυμπίας ΝΔ. ὁ ποταμὸς Ἀλφειός. Τὰ ὄρια ταῦτα ΝΔ. φθάνουν πέραν τοῦ Ἀλφειοῦ μέχρι τοῦ Λυκαίου ὄρους².

Πρωτεύουσα τῆς Γορτυνίας εἶναι ἡ Δημητσάνα ἀπὸ τοῦ 1833. Τὸ ὄνομα τῆς ἔλαβεν ἡ ἐπαρχία ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἀρκαδικῆς πόλεως Γόρτυνος. Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, ὅτε τὸ ὄνομα τῆς Ἀρκαδίας ἀντικατέστησεν ἡ «Μεσσαρέα» καὶ τῆς Πελοποννήσου ὁ «Μορέας» ἡ Γορτυνία ἐλέγετο «Σκορτά»³. Ἐπὶ

¹ Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας Ἀρκαδίας πρβλ. ΕΥΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ ἀρχαία Ἀρκαδία, Ἀθῆναι 1938, σ. 21.

² Ὁ ΙΕΡΩΝ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Περιοδεία ἀνά τὴν ἐπαρχίαν Γόρτυνος, περιοδ. Βύρων, Ἀθῆναι 1874, σ. 81, προσδιορίζει τὰ ὄρια τῆς Γορτυνίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὡς ἀκολούθως: «Τὸ μῆκος 22 περίπου ὥρων ἀπὸ τοῦ παρὰ τῷ Ἐρυμάνθῳ ποταμῷ (Ντοάνα) χωρίου Παραλογγῶν μέχρι τοῦ χωρίου Βάγκου, τὸ δὲ πλάτος, περὶ τὰς 10 ὥρας ἀπὸ ὄρους Πατερίτσα (Θαυμάσιον) μέχρι τῆς κώμης Ἀγιάννη ἐν Ἡραΐᾳ» βλ. καὶ σ. 46. Ὁ ΣΤΡΑΒΩΝ (Στράβωνος Γεωγραφικῶν Κοραῆ, Παρίσιοι 1817, σ. 147, παρ. 3) ὁρίζει τὰ σύνορα τῆς Γορτυνίας: «Ὀρη δ' ἐπιφανῆ πρὸς τῇ Κυλλήνῃ, Φολόη τε καὶ Μαίναλον...», βλ. σχετ. καὶ ἐν Μ.Ε.Ε. τόμ. Η' σ. 133 τὸ ἄρθρον περὶ Γορτυνίας καὶ ERNST CURTIUS, Der Peloponnes, Gotha 1851, σελ. 159.

³ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ, ἔκδ. Π. Καλονάρου, Ἀθῆναι 1940, περὶ Σκορτῶν, στίχ.: 1760, 1918, 3151/53, 5026, 5470, 5642/62/73, 6701, 7192, 7236 καὶ δρογγος τῶν Σκορτῶν, στίχ.: 1751, 1918 κλπ. Ὑπὸ τῶν Σλαύων ἐλέγετο, πιθανῶς, Ζυγὸς καὶ Γκόριτσα, βλ. καὶ Τ. ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΥ, Ἡ Γορτυνία, Πάτραι 1898, σ. 41. Ὁ Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. Ε', ἔκδ. ε', σ. 19, ἐν ὑποσημ. ἀναφέρει ὅτι «Τοῦ ὀνόματος ἡ γένεσις καὶ ἡ σημασία δὲν εἶναι γνωστά, ἀμφίβολος δὲ ἡ ταυτότης τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸ Γόρτυς». Ὁ Ν. Ι. ΦΛΟΥΔΑΣ, εἰς τὸ περιοδ. Γ.Η., Ἀθῆναι 1947, σ. 19 καὶ ἐν ὑποσημ., ἀναφέρει διαφόρους ἀπόψεις ἐπὶ τῆς καταγωγῆς τῆς λέξεως, ἀναφέρει δὲ πιθανὴν ρίζαν τὴν φραγκικὴν λέξιν «escorta». Βλ. σχετ. καὶ

φραγκοκρατίας περιελάμβανε δύο ἐκ τῶν δώδεκα μεγάλων βαρωνιῶν, εἰς τὰς ὁποίας διηρέθη ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ τῶν κατακτητῶν, τὴν βαρωνίαν τῆς Καρυταίνης μὲ 22 καὶ τὴν βαρωνίαν τῆς Ἀκοβας μὲ 24 ἵπποτικά φέουδα¹.

Κατὰ τὴν πρώτην Τουρκοκρατίαν (1460 - 1685), ἡ Γορτυνία ἐλέγετο διοικητικῶς «Βιλαέτι» τῆς Καρυταίνης, δικαστικῶς «Καζᾶς» τῆς Καρυταίνης καὶ στρατιωτικῶς «Σαντζάκι» Καρυταίνης. Κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν (1685 - 1715) τὸ βιλαέτι τῆς Καρυταίνης περιελήφθη εἰς τὴν διοίκησιν (νομὸν ἢ θέμα) τῆς Μεσσηνίας, μὲ πρωτεύουσαν τὸ Νέον Ναυαρίνον. Κατὰ τὴν δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715 - 1821), ἡ ὁποία διεδέχθη τὴν Ἑνετοκρατίαν, ἡ Γορτυνία ἀπετέλεσε καὶ πάλιν τὸ βιλαέτι τῆς Καρυταίνης², συνορευθὼν μὲ τὰ βιλαέτια τῶν Καλαβρύτων, τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ τοῦ Λεονταρίου. Τὸ βιλαέτι τῆς Καρυταίνης εἶχε διαιρεθῇ εἰς τέσσαρα «σέμπια», τμήματα³:

α) τῶν βουνῶν β) τοῦ Κάμπου γ) τῆς Λιοδώρας καὶ δ) τῆς Ἀκοβας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ

Ι. Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΘΕΛΠΟΥΣΗΣ

α) Προσδιορισμὸς τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ. Ὁ ναὸς εὑρίσκεται πλησίον τῆς ὁδοῦ Τροπαίων - Πύργου καὶ μετὰ τὴν παρὰ τὸ χωρίον Σταυροδρόμι (Ἀλβάνιτσα) διακλάδωσίν της πρὸς Πύργον. Ἡ ἀκριβὴς του θέσις εἶναι πλησίον τῆς Γεφύρας τοῦ Λάδωνος (θέσις Τουμπίτσι) καὶ δεξιὰ τοῦ πο-

Π. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΝ εἰς Σπαρτιατικὰ Χρονικά, τευχ. 1 (74), Ἰούλιος 1945, σ. 47, ἐνθα ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ λέξις Σχορτὰ εἶναι παραφθορὰ τῆς λέξεως Σκιριτίς κλπ.

Ἀτυχῶς περὶ τῆς ὅλης τοπαρχίας ταύτης τῶν Σχορτῶν κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον δὲν γνωρίζομεν πολλὰς ἱστορικὰς λεπτομερείας. Πάντως καὶ τὸ τμήμα τοῦτο διώκειτο ὑπὸ ὑπαλλήλου τῆς Αὐτοκρατορίας, ἴσως σπαθαρίου, ἐξαρτωμένου ἐκ τοῦ ἐν Κορίνθῳ στρατηγοῦ τοῦ Θέματος. Ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία ἐπὶ ὅλων τῶν ἀπωτάτων ὄρεινῶν τμημάτων τῆς Πελοποννήσου οὐδέποτε ὑπῆρξε πλήρης καὶ ἀληθής. Ταύτην διώκουν, κατὰ τὸ δοκοῦν, οἱ δύο Τουρμάρχαι (Νομάρχαι), οἱ ὁποῖοι ἦσαν σχεδὸν αὐτοκέφαλοι. Αἱ Τοῦρμαι ὑποδιηροῦντο εἰς πέντε Βάνδας ἢ τοποτηρησίας, λεγομένας καὶ δρόγγους, ἐξ οὗ δρουγκάριοι. Περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς λέξεως Δρόγγος πρβλ. Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, Οἱ Σλαῦοι ἐν Ἑλλάδι καὶ αἱ σλαυικαὶ τοπωνυμῖαι ἐν Ν. Ἑστ. τ. 35 (1944) σ. 490 σημ. 1 καὶ Τ. ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΝ, ἔ.ἀ. σ. 46.

¹ Βλ. σχετικῶς Ν. Ι. ΦΛΟΥΔΑ, Διοικητικὰ Ἐπαρχίας Γορτυνίας, ἐν περιοδ. Γ.Η. τ. 2, 1947, σ. 19 καὶ ἐξ.

² Πρβλ. ΓΙΑΝΝΗ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ, Κλέφτες τοῦ Μοριά, Ἀθήνα 1935, σ. 23 ἐξ.

³ Ν. Ι. ΦΛΟΥΔΑΣ, ἔ.ἀ. σ. 20.

ταμοῦ, ἐπὶ γηλόφου, ἐν τῷ μέσῳ ἀγρῶν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπάρχει ὁδός, νεωστὶ χαραχθεῖσα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐργασιῶν τῆς κατασκευῆς τοῦ ὑδροηλεκτρικοῦ ἔργου τοῦ Λάδωνος, πλησίον τῆς τοποθεσίας, ἡ ὁποία σήμερον καλεῖται «Βάναινα». Ἡ ὀνομασία Βάναινα ἀντικατέστησε κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας πόλεως Θελπούσης, ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς ὁποίας εὐρίσκονται τὰ ἐρεῖπια τοῦ ναοῦ¹.

Ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ², ὅτε ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν, τὴν εὔρεν ἔρημον ἀναφέρει δὲ ὅτι: Μετὰ δὲ τῆς Ἐλευσινίας τὸ ἱερὸν (καί) Θέλπουσαν³ τὴν πόλιν ὁ Λάδων παρέξησιν ἐν ἀριστερᾷ, κειμένην μὲν ἐπὶ λόφου μεγάλου, τὰ πλείω δὲ ἐφ' ἡμῶν ἔρημον.

Ὁ Ἱερώνυμος Βογιατζῆς, ἱερεὺς καὶ καθηγητὴς ἐκ Δημητσάνης, προσδιώρισε τὸ πρῶτον τὰ ἔγνη τοῦ ναοῦ, τὰ ὁποῖα ἐσώζοντο εἰς καλλιτέραν κατάστασιν τὸ 1874, ἐκ πλάνης ὅμως τὴν θέσιν τῆς πόλεως Θελπούσης τοποθετεῖ εἰς θέσιν Σταυρί, ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὄχθης τοῦ Λάδωνος καὶ εἰς ἀπόστασιν τρίωρον ἐκ τῆς πραγματικῆς θέσεως⁴. Ἀναφέρει δὲ τὰ ἑξῆς: «Ἐνταῦθα ὑπῆρχον καὶ δύο ναοί, ὁ τῆς Ἐριννύος Δήμητρος καὶ ὁ τοῦ Ὀγκαιάτου Ἀπόλλωνος, ἐξ ὧν ὁ εἰς μετεποιήθη εἰς ἐκκλησίαν τοῦ Τιμίου Προδρόμου καὶ τιμᾷ μέχρι σήμερον ἐν καλῇ καταστάσει πολλὰ ἄξιος σπουδῆς καὶ μελέτης, ὅπου γενομένης ἀνασκαφῆς, θέλουσιν ἔλθει εἰς φῶς πολλὰ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς κειμήλια».

Καὶ ναὶ μὲν πράγματι εὐρίσκεται ὁ ναὸς ἐπὶ τῶν ἐρειπίων προγενεστέρου εἰδωλολατρικοῦ ἱεροῦ, ὥς τὰ ἄφθονα μέλη τὰ εὐρισκόμενα κατεσπαρμένα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μαρτυροῦσι, πλὴν ὅμως, μετ' ἐπιφυλάξεως δεχόμεθα τὰς ἀπόψεις ταύτας, τὰς ὁποίας ἐκ πλάνης τῆς τοπογραφικῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Θελπούσης ὁρίζει ὁ Ἱερώνυμος ὥς ἐρεῖπια τοῦ ναοῦ τῆς Ἐριννύος Δήμητρος ἢ τοῦ Ὀγκαιάτου Ἀπόλλωνος. Ὁρθότεραν θεωροῦμεν τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ ναὸς ἔχει ἰδρυθῆ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἢ πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκλη-

¹ Πρβλ. LUDWIG ROSS, Reisen und Reisenrouten durch Griechenland τ. Α', Reisen in Peloponnes, Berlin (G. Reimer) 1841, σ. 111 καὶ SIR WILLIAM GELL, Itinerary of the Morea, London (Rodwell) 1822, Katzioula to Vanina, σ. 120... (8) «Banina, a Kalybea of miserable huts with a palaiokastro, and very considerable ruins of walls, colonnades... Vanina is presumed to have been Thelphusa». Περὶ τῆς θέσεως Τουμπίκι, πρβλ. καὶ Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, Ἀζανιάς, ἐν Πύργῳ 1886, σ. 31.

² VIII, 25.

³ Πρβλ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, Περὶ πόλεων, Basile 1568, σ. 279.

⁴ Ι. ΒΟΓΙΑΤΖΗ, Περιήγησις κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Γόρτυνος, εἰς περιοδ. Βύρων, Ἀθῆναι 1874, σελ. 54.

πιού ἢ τοῦ ἱεροῦ τῶν Δώδεκα Θεῶν, τὰ ὁποῖα ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ¹, ἀνεγνώρισεν ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων τῆς Θελπούσης: "Εστὶ δὲ ἐν Θελπούσῃ ναὸς Ἀσκληπιοῦ καὶ Θεῶν ἱερὸν τῶν δώδεκα· τούτου τὰ πολλὰ ἐς ἔδαφος ἔκειτο ἤδη· ὁρίζει δὲ σαφῶς ὁ περιηγητὴς τῆς ἀρχαιότητος ὅτι: Μετὰ τὴν Θέλπουσαν ἐπὶ τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος ὁ Λάδων κάτεισι τὸ ἐν Ὀγκείῳ· καλοῦσι δὲ Ἐριννὺν οἱ Θελπούσιοι τὴν Θεόν, ἐπίσης δὲ ὁ μὲν Ὀγκεῖος Ἀπόλλωνός ἐστι κατὰ τὴν φήμην, καὶ ἐν τῇ Θέλπουσίᾳ περὶ τὸ χωρίον ἐδυνάστευσεν τὸ Ὀγκεῖον. Συνεπῶς τὰ ἐρείπια τοῦ Ὀγκείου καὶ τῆς Ἐριννύος Δήμητρος, μετὰ τὴν Θέλπουσαν, ἔδει νὰ ἐρεινηθοῦν².

Τὴν πεποίθησιν ἡμῶν περὶ τῆς θέσεως ταύτης τῆς Θελπούσης ἐστήριξεν ἡ ἐπισταμένη μελέτη τῆς τοπογραφικῆς θέσεως ὥς καὶ πλεῖστα ὅσα ἐρείπια ἀνὰ τοὺς ἀγρούς. Εὐκόλος δὲ καθίσταται ὁ προσδιορισμὸς καὶ τῆς ἀγορᾶς, ἡ ὁποία κατὰ τὸν ΠΑΥΣΑΝΙΑΝ (VIII, 25), κεῖται κατὰ τὸ ἄκρον: ὥστε καὶ τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τῷ πέρατι οὖσαν φασὶν ἐν τῷ μεσαιτάτῳ ποιηθῆναι τὸ ἐξ ἀρχῆς. Πρὸς τούτοις ἐπιγραφὴ ἐπιτύμβιος, ὑπάρχουσα ἄλλοτε κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ νέου δρόμου καὶ εἰς τὸ κτῆμα Τσατᾶ τινος, κατοίκου Τροπαίων, δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον ὑπὸ Τ. ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΥ³, ἀποτελεῖ τὴν μεγίστην ἀπόδειξιν τῆς θέσεως τῆς πόλεως. Ἐχει δὲ ἡ ἐπιγραφὴ ὥς ἑξῆς:

Ἀξιά σου, Θέλφουσα, καὶ Ἑλλάδος ἄνυσαν ἔργα
μαρνάμενοι πάτρας οἶδε περὶ σφετέρης·
ἧ γὰρ ἔσω νυκτὸς πυμάτας ὑπὲρ ἔρκεα πύργων
βάντα καὶ ἀκροτάτων ἤλασαν ἐκτὸς Ἀρη
δυσμενέων, πολλοὺς δὲ δι' αἵματος ἐκτανύσαντες
[κάτ]θανον εὐνομίαν ῥυσάμενοι πατέρων.⁴

Πλησίον τῆς ἀγορᾶς εὐρίσκονται καὶ τὰ ἐρείπια ρωμαϊκοῦ κτίσματος, εἰς ἀρίστην κατάστασιν, ὥς καὶ πλῆθος σπονδύλων καὶ κιονοκρανῶν. Ἀγαλμα

¹ VIII, 25. Ὁ ERNST MAYER, Peloponnesische Wanderungen, σ. 87, ἐκφράζει τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου δὲν ἀνηγέρθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

² Πρὸβλ. Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, Ἀζανιάς, σ. 31, περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ὀγκείου: «Ἀντικρὺ δὲ τῆς θέσεως ταύτης, ἔνθα ἐλατρεῖτο ὁ Ἀσκληπιός, ἐμβάλλει εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην ἐν μικρὸν ρυάκιον, παρ' ᾧ ποτε ἡ πόλις Ὀγκαι φαίνεται ὅτι ἔκειτο, ἐξ ἧς τὸ ἄλσος Ὀγκεῖον, ὅπερ περιέκλειε διπλοῦν ἱερὸν, τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Ὀγκαιάτου, ὅστις ὡς πατὴρ τοῦ βασιλέως Ὀγκου ἐλατρεῖτο, καὶ προσεχέστερον τῆς Θελπούσης τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος» καὶ C. BURSIAΝ, Geographie von Griechenland, τ. Β', 1868, σ. 259.

³ Ἀρχαδ. Ἐπετ., τ. Α', Ἀθῆναι 1903, σ. 183.

⁴ IG V. 2 412 διαστάσεις βάσεως: μῆκος 0,785. ὕψος 0,785, πᾶχος 0,475 Πρὸβλ. καὶ ΣΤΑΥΡΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ἐν Γ.Η., τ. Δ', Ἀθῆναι 1949, σ. 45 Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμῶν ἐπίσκεψιν κατὰ τὸ θέρος 1954, ἐπληροφορήθημεν ὅτι ἐτεμάχισαν καὶ ἐνετοίχισαν οἱ ἰδιοκτῆται τοῦ κτήματος.

τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἡμικατεστραμμένον καὶ ἡκρωτηριασμένον εὗρίσκετο πρὸ δύο ἑτῶν εἰς θέσιν Μπερτσᾶ καὶ παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν Τριπόλεως - Πύργου. Πλήθος ἐπιγραφῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιτυμβίων, εὗρίσκονται ἐντοιχισμέναι εἰς τοὺς οἰκίσκους τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς ὡς ὑπέρθυρα, πολλὰς δὲ τούτων ἀνεγνώσαμεν.

Ἡ περιοχὴ αὕτη τῆς Θελπούσης καλεῖται νῦν ὑπὸ τῶν κατοίκων Βάναινα. Τὸ ὄνομα τοῦτο φαίνεται ὅτι ἀπεδόθη εἰς αὐτὴν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Ὁ Σ. ΛΑΜΠΡΟΣ¹, ἀναφέρει *Θέμα Βουναίνης*, κατὰ τὸν τόπον τοῦ Ἀλμυροῦ εἰς Θεσσαλίαν, εἰς μεταγενεστέραν δὲ αὐτοῦ μελέτην², ἀναφέρει ὅτι καὶ τὸ θέμα Ρακλόβου ἐνταῦθα (δηλ. παρὰ τὴν Θεσσαλίαν) δύναται ν' ἀναφερθῇ. Πλὴν ὅμως ἡ ἡμετέρα Βάναινα δύναται, οὐχὶ ἄνευ λόγου, νὰ ἀποδοθῇ εἰς παραφθορὰν τοῦ βυζαντινοῦ Βούναινα, τὸ δὲ θέμα τοῦ Ρακλόβου δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν περιοχὴν τοῦ κατὰ τὴν Γορτυνίαν (δρόγγος τῶν Σκορτῶν) ὑπάρχοντος φρουρίου τοῦ Ἀρακλόβου (Ὁρεοκλόβου ἢ Ἐρεοκλόβου)³. Τὴν ὑπαρξιν δὲ τοιοῦτου θέματος κατὰ τὴν Γορτυνίαν, πλὴν τῶν ἀνωτέρω, μαρτυρεῖ καὶ λίθινος κιονίσκος ἐνεπίγραφος, εὗρισκόμενος εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν τῆς Δημητσάνης, τὸν ὁποῖον διὰ πρώτην φορὰν ἐδημοσίευσεν ὁ καθηγητὴς κ. Ν. Α. ΒΕΗΣ⁴. Παραθέτομεν τὴν ἐπιγραφὴν:

.... μετο]χιον

.... θεματοι Αρακλοβου

.... μιλονας και αγριδια

.... μετοχιον μονης Βρασων⁵

Περὶ τῆς ἐτιμολογίας τοῦ ὀνόματος Βούναινα βλέπε καὶ κριτικὴν Ν. ΒΕΗ εἰς τὸ περιοδικὸν Βυζαντινὰ Χρονικά⁶.

β) Περιγραφή τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ. Ἡ κάτοψις τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν ναοῦ καλύπτεται ὑπὸ τοῦ φυλλώματος τεραστίας δρυός, ἔχει δὲ σχῆμα ὀρθογώνιον, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 4,45×6,95, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου κατὰ τὴν μακρὰν Α. πλευρὰν εὗρίσκεται προσκεκολλημένη ἡ κόγχη τῆς ἀψίδος, χορ-

¹ Ἀνέκδοτον Χρυσόβουλον τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου (1289) ἐν Δ.Ι.Ε.Ε.Ε. τ. Α', 1883, σ. 119.

² Byzantinische Desiderata ἐν Β. Ζ., τ. Α' (1892) σ. 199.

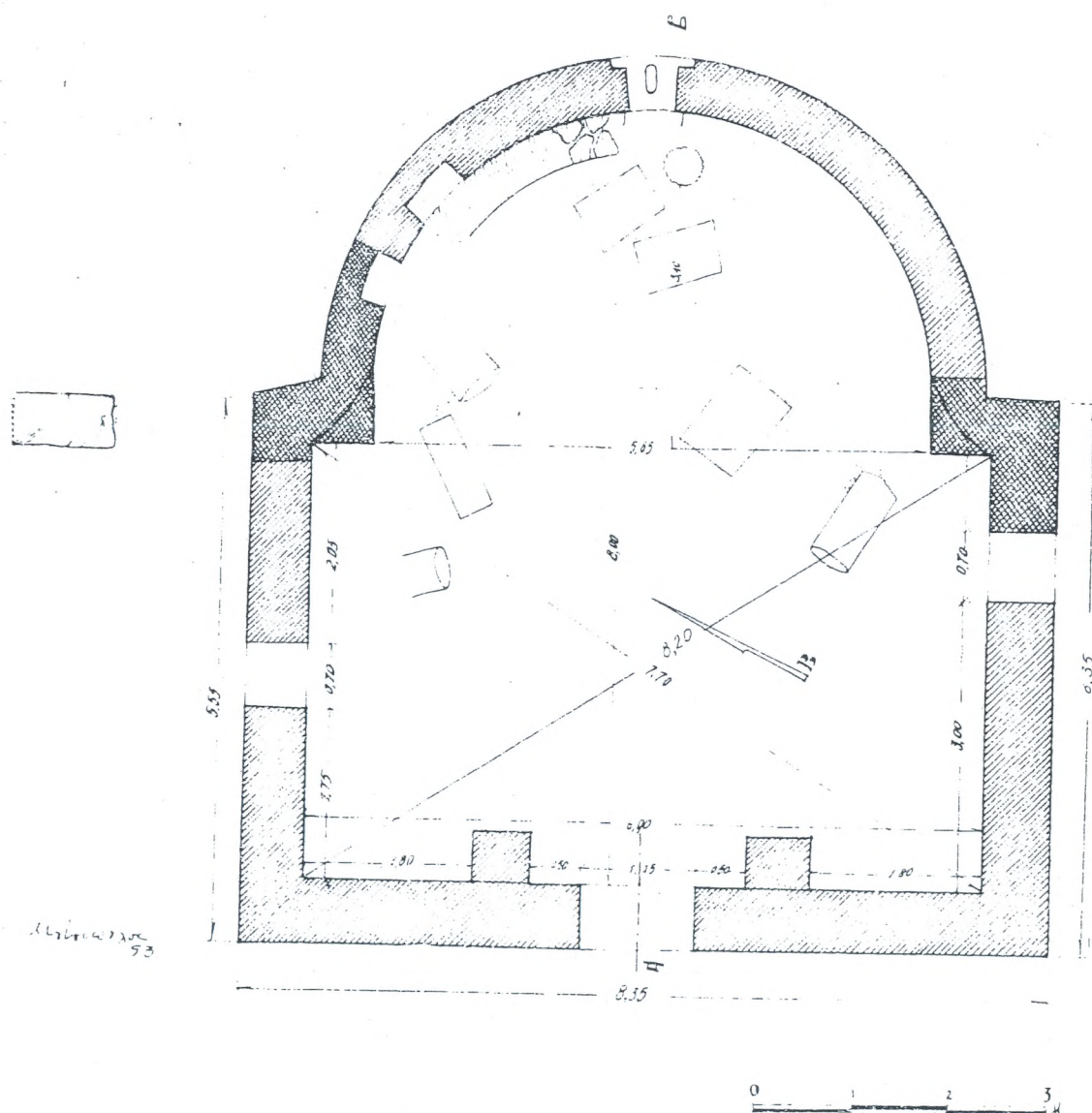
³ ΧΡΟΝ. ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ, ἔκδ. Π. Καλονάρου, Ἀθῆναι 1940, βλ. στίχ. 1759, 5633/42, 8191, 8204/10.

⁴ Βυζαντιναὶ ἐπιγραφαὶ Γορτυνίας ἐν ΙΑ' τόμῳ τῶν Βυζαντινῶν Χρονικῶν (Viz. Vrem.), Πετροῦπολις 1904, σ. 63.

⁵ Ἡ ἀναφερομένη Μονὴ Βρασῶν ἢ Βαρσῶν εἶναι ἡ μονὴ τοῦ Ἀγ. Νικολάου τῆς Βάλτας κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Μαντινείας πλησίον τοῦ χωρίου Λουκᾶ· πβλ. Ν. ΒΕΗ, ἔ.ἀ. σ. 67.

⁶ Τ. ΙΕ', 1939, σ. 305 εἰς τὸ βιβλίον τοῦ ΔΗΜ. Ι. ΓΕΩΡΓΑΚΑ, Συμβολὴ εἰς τὴν τοπωνυμικὴν ἔρευναν.

δῆς ἐσωτερικῆς 5,65 καὶ βέλους 3,40. Τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ ἔχει καλυφθῆ ὑπὸ ὄγκου χωμάτων, τμημάτων σπονδύλων καὶ ὀρθογωνίων ἀσβεστολίθων

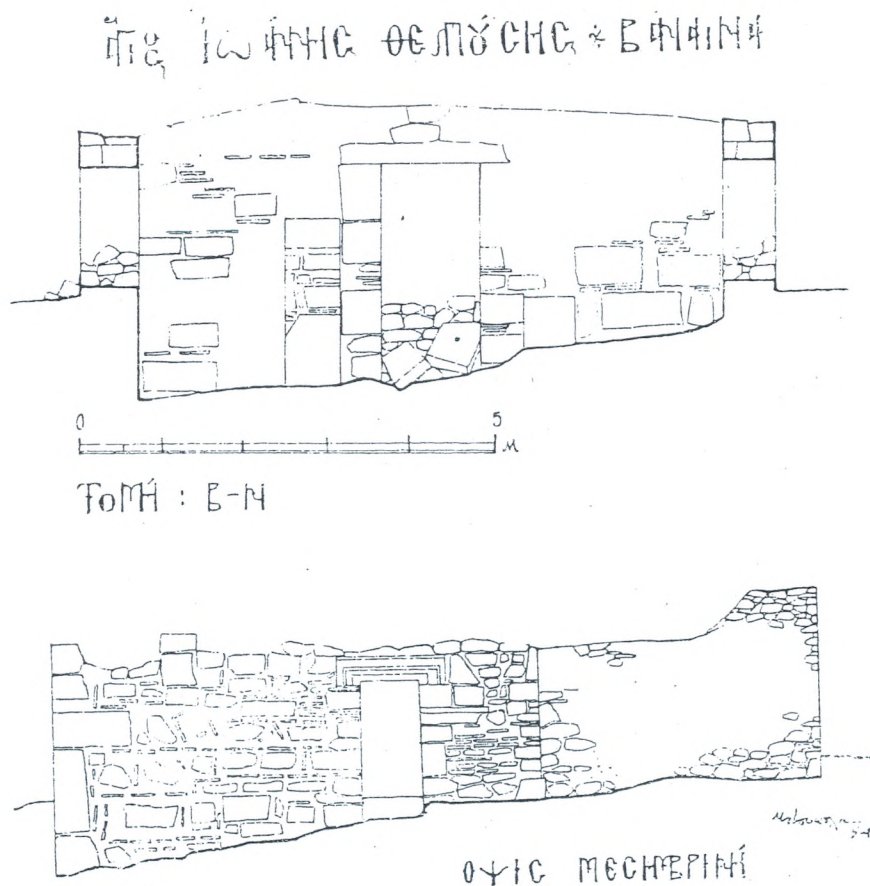
ΚΕΦΑΛΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΦΥΛΛΗΣ

Εἰκ. 1.

ἐκ τοῦ στυλοβάτου πιθανῶς ἀρχαίου κτίσματος, ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται ἐκτισμένος ὁ ναός¹. Ἡ τοιχοποιία τῆς ἀψίδος ἀποτελεῖται ἐξ ἀρ-

¹ Ὁ LUDWIG ROSS, *Reisen im Peloponnes*, τ. Α', Berlin 1841, σ. 112, ἀναφέρει ὅτι: «Die Kirche des H. Joannes, unter Bäumen, enthält verschiedene Säulentrümmer». Ὁ δὲ Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, Ἀζανιάς, σ. 30, ἀναφέρει ὅτι: «Ἐν τῇ πηγῇ δ' ὑπάρχει ἐν δάσει τινὶ ἐκ δρυῶν καὶ τερεβίνθων ναῦσχος τις τοῦ ἁγίου Ἰωάννου μετὰ παλαιῶν θεμελίων λίθων καὶ λειψάνων κιόνων. Ὁ ἅγιος εἶναι πιθανῶς καὶ ἐνταῦθα ὁ διάδοχος τοῦ Ἀσκληπιοῦ».

γῶν λίθων καὶ κροκαλῶν ἐκ τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ, εἶναι δὲ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προγενεστέρα τῆς ὑπολοίπου τοιχοποιίας τοῦ ναοῦ, ἥ ὁποία ἀναγνωρίζεται ὡς ἔργον βυζαντινῶν χρόνων. Ἡ τοιχοποιία αὕτη τοῦ ναοῦ, ἔχουσα πλάτος 0,65, ἀποτελεῖται ἐξ ἀσβεστολίθων περιβαλλομένων διὰ μιᾶς σειρᾶς πλίνθων μετὰ σχετικῆς ἐπιμελείας διατεταγμένων, ἰδίως κατὰ τὴν Ν.Α.

Εἰκ. 2. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης Θελπούσης. Τομή καὶ μεσημβρινή ὄψις.

ὄψιν τοῦ ναοῦ. Ἡ ὅλη τοιχοποιία σώζεται εἰς ὕψος 1,70 περίπου, εἰς δὲ τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ καὶ κατὰ τὸν ἄξονα αὐτοῦ φθάνει εἰς μέγιστον ὕψος 2,20 (βλ. σχετικὰς εἰκόνας 1, 2, 3, 4, 5, κατόψεως καὶ ὄψεων τοῦ ναοῦ).

Ἡ θύρα εἰσόδου τοῦ σημερινοῦ κτίσματος εὐρίσκεται κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ καὶ ἔχει πλάτος 1,15· παρὰ ταύτην καὶ ἐσωτερικῶς εὐρίσκονται δύο παραστάδες εἰς ἀπόστασιν ἑκατέρωθεν 0,50 καὶ διαστάσεων 0,50 × 0,60. Δύο ἕτερα ἀνοίγματα, πλάτους 0,70, εὐρίσκονται κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς καὶ ἀσυμμέτρως. Τεμάχια ἐκ λίθων ὀρθογωνίων καὶ ἄλλων γλυπτῶν τμημάτων εὐρίσκονται ἐντοιχισμένα εἰς διάφορα σημεῖα τῆς τοιχοποιίας, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ γλυπτὸν ὑπέρθυρον ἐξ ἀσβεστολίθου, διὰ λεσβίου κυματίου κεκοσμημένον, εἰς τὸ Ν.Α. παράθυρον. Ἐτερον τεμάχιον, πιθανῶς θωρακίου, φέ-

Είκ. 3. Έξωτερική όψη
της άψίδος του Άγίου
Ίωάννου Βαναΐνης.

Είκ. 4. ΒΔ. όψη του
Άγίου Ίωάννου Βα-
ναΐνης.

Είκ. 5. Λεπτομέρεια της
Ν. όψεως του Άγίου
Ίωάννου Βαναΐνης.

ρον παράστασιν καρδιοσχήμων φύλλων—τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν—ἀναφέρει ὁ WILLIAM MARTIN LEAKE¹, παραθέτων καὶ σχετικὸν σκαρίφημα.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ὑπερμεγέθους ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ καὶ κατὰ τὴν Β. πλευρὰν παρετήρησα τμῆμα τοιχείου ἐξ ἀργολιθοδομῆς, πλάτους 0,60, ἡμικαλυπτόμενον ὑπὸ τῶν χωμάτων, ἀποτελοῦν πιθανῶς τμῆμα συνθρόνου. Ὁ ναὸς, ἐγκαταλελειμμένος σήμερον, ἐτιμᾶτο εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (εἰκ. 1).

2. Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΗΣ ΒΑΝΑΙΝΑΣ

Ὁ ναὸς εὐρίσκεται πρὸς Β. τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ εἰς ἀπόστασιν χιλιομέτρου, στηρίζεται δὲ ἐπὶ τῶν θεμελίων παλαιοτάτου χριστιανικοῦ κτίσματος (σχῆμα κατόψεως εἰκ. 6).

Πρόκειται περὶ μονοκλίτου βασιλικῆς, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 4,25 × 5,70. Ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ εἶναι ἡμικυκλική, χορδῆς 2,30 καὶ βέλους 1,00. Ὁ ναὸς καταλαμβάνει τμῆμα τῆς ἀψίδος καὶ τοῦ εἰκονοστασίου τῆς προὔπαρξας βασιλικῆς², τῆς ὁποίας ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ ἐσωτερικῶς ἔχει χορδὴν 5,20 καὶ βέλος 3,40. Διακρίνεται δὲ εὐκρινῶς τὸ τμῆμα τὸ μεταξὺ τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ εἰκονοστασίου, κεκαλυμμένον δι' ὀρθογωνίων ὀπτοπλίνθων³.

Ἡ κόγχη τῆς παλαιοτέρας ταύτης βασιλικῆς εἶναι ἐσφηνωμένη ἐπὶ τοῦ βράχου. Ἡ τοιχοποιία ταύτης ἀποτελεῖται ἐξ ὑπερμεγέθων ὀρθογωνίων λίθων, προερχομένων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ παλαιοτέρου εἰδωλολατρικοῦ κτίσματος, συνδεδεμένου δι' ἐξαιρετοῦ κονιάματος ἐκ καθαρᾶς ἀσβέστου μετ' ἐλαχίστης ἄμμου, ἐκ τοῦ παραρρέοντος Λάδωνος. Τμῆμα τῆς σολέας διατηρεῖ-

¹ Travels in the Morea, τ. Β', London 1830, σ. 98—99, περιγράφει τὰ ἑρεῖπια τοῦ ναοῦ, εὐρισκόμενα ἐν μέσῳ ἄλσους δρυῶν, τὸ ὁποῖον νῦν δὲν ὑφίσταται. Καὶ σήμερον ὅμως ὑπὸ τῶν πέριξ κατοίκων ἀναφέρονται πολλοὶ θρύλοι διὰ τὴν στοιχειωμένη βαλανιδιὰ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

² ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Α., Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, ἐν τῇ Α.Ε. 1929, σ. 193: «συχνότατα δὲ ἐπὶ ἑρείπιων παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν κτίζονται μεταγενεστέρως μονόκλιτοι βασιλικαί», παραθέτει δὲ καὶ παραδείγματα σ. 193, εἰκ. 25, σ. 184 εἰκ. 15, σ. 192 εἰκ. 24, σ. 196 εἰκ. 29. Τὴν θέσιν τοῦ ναΐσκου ἀναφέρει ὁ MEYER, Peloponnesische Wanderungen, σ. 87.

³ ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Α., Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, ἐν Α. Ε. 1929, σ. 114 εἰκ. 157 καὶ 164, Βασιλικὴ Β. Θηβῶν. Εἰς τὴν εἰκόνα διακρίνονται σαφῶς στρώσεις διὰ πλίνθων, ὅπως εἰς τὴν ἐξεταζομένην βασιλικήν. Πρβλ. καὶ περὶ τῆς τοποθετήσεως τοῦ φράγματος τοῦ Πρεσβυτερίου εἰς βασιλικὰς Ἑλληνιστικοῦ τύπου ἐν Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Μεσογ. λεκάνης, τ. Β', Ἀθῆναι 1954, σ. 510 εἰκ. 471.

Προσδιορισμὸς τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῶν ἐξετασθεισῶν βασιλικῶν.

Αἱ κατόψεις τῆς Παναγίας Θελπούσης καὶ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου παρουσιάζουν μεγάλην ὁμοιότητα. Ἡ χορδὴ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ τῆς Παναγίας εἶναι 5,20 καὶ τὸ βέλος 3,40, τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου 5,65 καὶ τὸ βέλος 3,40. Ἐκ τούτου διαφαίνεται ὅτι εἰς μὲν τὸν Ἀγιον Ἰωάννην τὸ κέντρον διαγραφῆς τῆς ἀψίδος εὐρίσκεται 0,70 ἀπὸ τῆς χορδῆς, εἰς δὲ τὴν Παναγίαν 0,80 (ὑπερυψωμένον τόξον). Ὁ καθηγ. κ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ λέγει περὶ τῆς βασιλικῆς Α τῶν Θηβῶν: «ἡ ἐξέχουσα ἀψὶς ἔχει διάμετρον σχεδὸν ἴσην πρὸς τὸ πλάτος τοῦ μέσου κλίτους. Ἡ ἀψὶς αὕτη καὶ ἐξωτερικῶς εἶναι ἡμικυκλική, ὅπως σχεδὸν κατὰ κανόνα παρατηρεῖται εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἔχει ἀκτῖνα ὑπερβαίνουσαν τὸ ἡμικύκλιον κατὰ 0,90, ὅσον δηλ. εἶναι τὸ πάχος τοῦ τοίχου»¹.

Θὰ προσπαθῇσωμεν νὰ ἀποδείξωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα ὅτι τὰ σωζόμενα ἐρείπια τῶν ἐκκλησιῶν τούτων εἶναι τμήματα τῆς ἀψίδος καὶ τῆς σολέας παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν. Κατ' ἀρχάς, θέλομεν συγκρίνει ταύτας, ὅσον ἀφορᾷ τὴν μορφήν τῆς κατόψεως, μὲ ἤδη μελετηθείσας βασιλικὰς καὶ ἐξαγάγει τὰ ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης συμπεράσματα.

Ἡ βασιλικὴ ἡ εὐρεθεῖσα εἰς θέσιν «Τούμπα» τῆς Θεσσαλονίκης² παρουσιάζει τμήμα ἱεροῦ ὅμοιον πρὸς τὰ ἐξεταζόμενα ἐν Γορτυνίᾳ καὶ τῶν ἰδίων μὲ αὐτὰ ἀναλογιῶν. Τὰ αὐτὰ ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Ὑπάτης³, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μόνον τὸ τμήμα τοῦ ἱεροῦ. Ἡ βασιλικὴ ἐπίσης τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου⁴ παρουσιάζει, κατὰ τὸ τμήμα τοῦ ἱεροῦ καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν διάταξιν, τμήμα συνθρόνου ὅμοιον μὲ τὸ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου· τὸ τμήμα δὲ τῆς σολέας ἔχει τὰς αὐτὰς περίπου ἀναλογίας μὲ τὰς ἡμετέρας βασιλικὰς. Ὅμοίως ἡ βασιλικὴ Α τῶν Θηβῶν⁵, ἡ ὁποία παρουσιάζει καὶ νεωτέρους διαχωριστικούς τοίχους μεταξὺ τῶν παστοφορίων, λαμβάνει μορφήν πολὺ πλησιάζουσαν μὲ τὰς ἐν Γορτυνίᾳ. Τῆς βασιλικῆς τῆς Γλυφάδος τὸ τμήμα τῆς σολέας ἔχει ἐπίσης τὰς αὐτὰς ἀναλογίας⁶. Εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ ἐξεταζόμενας βασιλικὰς εἰς τὸ βιβλίον του

¹ ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Α., Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, ἐν Α. Ε. 1929, σ. 24.

² ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Α., Αἱ παλαιοχρ. βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, ἐν Α. Ε. ἔ.ἀ., σ. 177, εἰκ. 9.

³ ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Α., αὐτόθι, σ. 187 εἰκ. 19.

⁴ ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Α., αὐτόθι, σ. 185 εἰκ. 16.

⁵ ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Α., Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, Ἀθῆναι 1931, σ. 21 εἰκ. 17.

⁶ ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Α., Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, σ. 186 εἰκ. 18. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ ἐν Ε. Μ. Μ. Ε. τ. Γ', 1933, σ. 153 εἰκ. 201.

«Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική»¹ καὶ εἰς τὰ παρατιθέμενα σχήματα κατόψεων τῆς εἰκ. 166, εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 3 παρατηροῦνται ὁμοιότητες ὡς πρὸς τὰς ἐξεταζομένας. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ διὰ τὸ τμήμα τῆς κατόψεως τῆς βασιλικῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς Καλαμπάκαν². Εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐξετασθείσας κατόψεις παρατηρεῖται ἡ μικρὰ διαφορὰ διαμέτρου τῆς ἀψίδος μετὰ τοῦ μεσαίου κλίτους, ἡ σχηματίζουσα τὴν χαρακτηριστικὴν ἐν κατόψει ἐγκοπὴν. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς διαστάσεις, θέλομεν ἐξετάσει κατωτέρω τὰ ἀντιστοιχα τμήματα ἐνίων ἐκ τῶν γνωστῶν ἤδη βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης θέλομεν ἐξαγάγει συμπεράσματα περὶ τῆς μορφῆς τῆς κατόψεως. Εἰς τὸν παρατιθέμενον πίνακα ἀναφέρονται βασιλικαὶ παρουσιάζουσαι ὁμοιότητα πρὸς τὰς ἐξεταζομένας καὶ κατὰ προτίμησιν ἐκεῖναι, τῶν ὁποίων αἱ διαστάσεις σημειοῦνται εἰς τὰ σχέδια.

α/α	Ὀνομασία καὶ θέσις βασιλικῆς	Διαστάσεις ἐσωτ. κλίτους	Χορδὴ ἀψίδος
1	Ἅγιος Ἰωάννης Θελοπούσης	6.95	5.65
2	Βασιλικὴ Καλυβίων Κουβαρᾶ ³	6.60	—
3	Παναγία Θελοπούσης	6.80	5.20
4	Βασιλικὴ Β Θηβῶν ⁴	7.90	5.40
5	» Α » ⁵	9.10	—
6	» Γλυφάδος ⁶	≈6.70	—
7	» Ἐλευσίνος ⁷	5.70	—

Αἱ ἀνωτέρω διαστάσεις μᾶς παρουσιάζουν τὴν σχέσιν, ἡ ὁποία ὑπάρχει ὅσον ἀφορᾷ τὴν κλίμακα, κατὰ τὰ τμήματα τοῦ μέσου κλίτους, μετὰ τῶν βασιλικῶν τούτων.

Ἡ γενικὴ ἀναλογία ἐν κατόψει τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν ποικίλλει. Δηλαδή ἡ ἀναλογία τῶν δύο βασικῶν στοιχείων, ἥτοι τοῦ ἐλευθέρου

¹ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης, τ. Α', Ἀθῆναι 1952, σ. 207 εἰκ. 166.

² ΣΩΤΗΡΙΟΥ Α. Γ., Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνος, ἐν Ε.Ε.Β.Σ., τ. ΣΤ', 1929, σ. 295.

³ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ναοὶ τῶν Καλυβίων Κουβαρᾶ ἐν Ἀθηνᾶς τ. ΛΕ' σ. 171 εἰκ. 5. Ὁ αὐτὸς ἐν Ε.Ε.Β.Σ. τ. Θ' σ. 143 εἰκ. 5.

⁴ ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Α., Αἱ Χριστ. Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, ἐν Α.Ε. 1929, σ. 114 καὶ 164.

⁵ » » » Αὐτόθι σ. 21 εἰκ. 17.

⁶ » » » Αἱ Χριστ. Θῆβαι, Ἀθῆναι 1931, σ. 186 εἰκ. 18.

⁷ » » » Αὐτόθι σ. 184 εἰκ. 15.

πλάτους πρὸς τὸ ἐλεύθερον μῆκός του. Κατὰ ταῦτα τὸ ὀρθογώνιον τοῦ κυρίως ναοῦ τῶν τρικλίτων βασιλικῶν δὲν κατεσκευάζεται πάντοτε ἐπίμηκες ἢ τοι ὀρθιον, ἀλλ' ἡδύνατο νὰ εἶναι καὶ πλαγιαστόν¹.

Ἐὰν προσέτι λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ περισσότεραι βασιλικαὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι τρίκλιτοι καὶ ὅτι τὸ μέσον κλίτος κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι διπλάσιον τῶν πλαγίων καὶ μάλιστα κατὰ τι εὐρύτερον καὶ ὅτι οἱ κίονες εἶναι συνήθως πέντε ἕως ἑννέα, δυνάμεθα τρόπον τινα νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου.

Πιθανὴ χρονολογία.

Τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια μᾶς εἶναι χρήσιμα εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς χρονολογήσεως τῶν βασιλικῶν τούτων εἶναι δύο, μορφολογικὰ καὶ ἱστορικά.

Τὸ σύνθρονον (συμφέλλιον), τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν βασιλικὴν τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου ἀποτελεῖται πιθανώτατα ἐκ μιᾶς βαθμίδος, ἀπαντᾶται, ὡς ἤδη ἐξητάσαμεν, καὶ εἰς ἑτέρας βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος, χρονολογούμενας κατὰ τὸν Ε' καὶ ΣΤ' αἰῶνα². Ὁμοίως ἡ θέσις τούτων ἐπὶ ἡ πλησίον ἀρχαίων ἱερῶν καὶ ἡ διὰ τῶν ὑλικῶν αὐτῶν κατασκευὴ των εἶναι ἐπίσης δεῖγμα τῆς παλαιότητός των. Ἐτερον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς τοῦ Ε' καὶ ΣΤ' αἰῶνος, εἶναι ἡ ἀπόληξις τῶν κιονοστοιχιῶν μέχρι τοῦ Α. τοίχου³. Εἰς τὰς ἡμετέρας βασιλικὰς δυνάμεθα νὰ ἀποδεχθῶμεν τοῦτο, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς μὲν τὴν Παναγίαν δὲν σώζεται κατὰ τὰ θεμέλια τοίχιον διαχωρίζον τὸ ἱερὸν βῆμα ἀπὸ τῶν παστοφορίων, εἰς δὲ τὸν Ἀγιον Ἰωάννην διακρίνεται ἡ τοιχοποιία τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ, ὡς οὔσα παλαιότερα καὶ περατουμένη εἰς τὸν Α. τοῖχον.

Ὁ Ε' καὶ ΣΤ' αἰὼν εἶναι ἐποχὴ ἀνθήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς Πελοπόννησον. Ἀλλ' εἰς τοὺς δύο ἀμέσως ἐπομένους αἰῶνας σημειοῦνται αἱ ἀπὸ βορρᾶ ἐπιδρομαὶ βαρβάρων σλαύων⁴, αἱ ὁποῖαι ἐπληξαν κυρίως τὴν Πελο-

¹ ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α. Κ., Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, τ. Α', σ. 202-203 καὶ σ. 205, ἔνθα σχετικὸς πίναξ.

² ΟΡΛΑΝΔΟΣ, αὐτόθι, σ. 207, εἰκ. 166, ὅπου αἱ ὑπ' ἀριθ. 4, 5, 6, 14 βασιλικαὶ ἔχουν σύνθρονον ἀποτελούμενον ἐκ μιᾶς βαθμίδος. Πρβλ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Α., Αἱ Χριστ. Θῆβαι, ἐν Α.Ε. 1929, σ. 24.

³ ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Α., αὐτόθι σ. 51.

⁴ Περὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Γ' καὶ Δ' αἰῶνος βλ.: HERTZBERG, Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Römer III, Halle 1866, σ. 169-189 καὶ τοῦ ἰδίου Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι σήμερον, μετάφρ. Π. Καρολίδου, τ. Α', Ἀθῆναι 1906, σ. 93, 95-96. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΝ, ἐν Ι.Ε.Ε., Ἀθῆναι 1925, σ. 70. Α. ΒΟΝ, ἐν Ρ. Β., σ. 13 καὶ 178, Περὶ τῶν σλαυικῶν ἐπιδρομῶν (ΣΤ' αἰῶν) καὶ ἐν γένει περὶ τοῦ προβλήματος τοῦ ἐκσλατισμοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ περὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Φαλμεράιερ: πρβλ. FALLMERAYER, Geschichte

πόννησον. Οἱ πληθυσμοὶ τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν τῆς Ἀρκαδίας, φεύγ-
 τὰς δηώσεις, ἀναζητοῦν ἀσφάλειαν εἰς τὰ παράλια ἢ εἰς ἀπροσίτους το-
 σίας. Συνεπῶς, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, λίαν ἀπύθανος εἶναι ἡ ἀνέ-

der Halbinsel Morea, Stuttgart 1830, σ. 184 (ἐνθα ἐκμεταλλεύεται κυρίως τὴν
 δικὴν ἐπιστολὴν Πατριάρχου Νικολάου τοῦ Γ', 1084-1111). Ἐπίσης F. DVO
 Les Slaves, Byzance et Rome au IX siècle, Paris Champion 1926, σ. 15, ἐνθι
 φέρει τὴν ὑπαρξιν μονίμων ἐγκαταστάσεων σλαύων περὶ τὴν Κόρινθον, βασιζόμεν
 κείμενα Μιχαήλ τοῦ Σύρου (MICHEL LE SYRIEN, Chronicon X., 18, 21). Εἰς τὰς
 ρίας αὐτὰς τοῦ Fallmerayer καὶ τῶν σλαυοφίλων ἀπῆντησαν καὶ ἀνέτρεψαν τ
 διὰ πειστηρίων οἱ ἀκόλουθοι: ZINKBEISEN, Geschichte Griechenlands, τ. Α', σ
 ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, Ἱστορικαὶ Πραγματεῖαι, Σλαυικαὶ ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χ
 ἐποικίσεις, τυπ. Λαζάρου Α. Βηλαρά, Ἀθῆναι 1858, σ. 226, 230-231, ὅπου ἀ
 κνύει ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Fallmerayer ὅτι «οἱ Ἀβαροσλαῦοι ἀπὸ τοῦ 588 ἐξωλό
 σαν διὰ φόνου τὴν Ἑλλάδα», ἀπέρρευσεν ἐκ τοῦ Εὐαγγρίου, καθὼς καὶ ἐκ τοῦ συνο
 γράμματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄξιον, ὥς μεταγενεστέρως ἀπεδείχθη, πολλῶν ἐπιφυλό
 HORF, Geschichte Griechenlands, τ. Α', σ. 105. Τὰς θεωρίας τοῦ Fallmerayer μ
 μετὰ πειστηρίων καὶ τὰς χαρακτηρίζει μάλιστα «φαντασιοπλήκτους θεωρίας» ὁ ΚΡ
 ΒΑΧΕΡ, Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας, μτφρ. Γ. Σωτηριάδου, Ἀθῆναι 1906,
 σ. 308-309, ὁ HERZBERG, ἐπίσης, ἀμφισβητεῖ ἀπολύτως ταύτας εἰς τὸ ἔργον του, Ἱ
 ρία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι σήμερον, μτφρ. Π. Κα
 δου, Ἀθῆναι 1906, τ. Α', σ. 176-180. Εἰς δὲ τὴν σελίδα 182 τοῦ ἔργου του ἀντιτί
 καὶ εἰς τὰς θεωρίας τοῦ Ernst Curtius, ὅτι δηλ. ἀπὸ τοῦ 589-807 ὑπῆρχον εἰς Ἰ
 πόννησον, καὶ ἰδίως εἰς τὸ Δ. τμήμα αὐτῆς, τμήματα Ἀβάρων ἀνεξάρτητα. Ὁ Σκ
 FINLAY ἦτο ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων τοῦ Fallmerayer εἰς τὸ ἔργον του Greece unter
 Romans, σ. 410 καὶ 494. Ἐναντίον τῶν ἀπόψεων τοῦ Fallmerayer, ὅτι ἤδη κατὰ
 Ζ' αἰῶνα ὑπῆρχον σλαῦοι ἐγκατεστημένοι εἰς Πελοπόννησον, τάσσεται καὶ ὁ Φ. Ι
 ΓΟΡΟΒΙΟΣ εἰς τὸ ἔργον του, Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν, μτφρ. Σ. Λάμπρου, Ἀθ
 1904, σ. 168 (Βιβλιοθ. Μαρασλῆ). Πάντως περὶ τῆς μονίμου ἐγκαταστάσεως σλα
 φύλων κατὰ τὸν Η' αἰῶνα εἰς Πελοπόννησον καὶ ἰδίως κατὰ τὸ κεντρικὸν ὀρεινόν
 τμήμα αὐτῆς, ἔχομεν θετικὰς μαρτυρίας. Ἡ ἐγκατάστασις αὕτη, κατὰ πᾶσαν πι
 τητα, συνετελέσθη ἐπὶ βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου (741-755)· βλ.
 A. BON, Le Peloponnèse byzantin, Paris 1951, σ. 42, ὅπου ἀναφέρει ἐκστρα
 τῶν βυζαντινῶν ἐναντίον τοῦ ἀποθρασυνθέντος σλαυικοῦ φύλου τῆς Πελοποννή
 παραθέτει δὲ καὶ σχετικὰ κείμενα τοῦ Θεοφάνους. Τὴν ἐποχὴν ταύτην βυζαν
 γραμματικὸς συνέταξεν ἐπιτομὴν τοῦ Στράβωνος καὶ ἀναφέρει: «καὶ νῦν δὲ π
 Ἡπειρον καὶ Ἑλλάδα σχεδὸν καὶ Πελοπόννησον καὶ Μακεδονίαν Σκῦθαι σκλάβοι
 μονται»· βλ. Expecta ex Strab. Geograph. ἔκδ. Almeloveen, ἐν Ἀμστελοδ
 1707, VII, σ. 1251. Τὴν παράγραφον δὲ ταύτην ὁ Fallmerayer ἐξεμεταλλεύθη ἐπαρ
 βλ. FALLMERAYER, ἔ.ἀ., σ. 244 καὶ σχετικὴν ἀπάντησιν ΓΡΗΓΟΡΟΒΙΟΥ, ἔ.ἀ. σ. 179. Ἰ
 τὸν Ι' αἰῶνα, ὁ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ὁ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ συνέταξε συγγραφὴν περὶ
 θεμάτων τοῦ Κράτους καὶ ἀναφέρει ὅτι ἐσκλαβώθη δὲ πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβα
 ὅτε ὁ λοιμικὸς θάνατος πᾶσαν ἐβόσκετο τὴν οἰκουμένην. Συνέβη δὲ ὁ λοιμὸς τὴν ιδ' κα
 ἰνδικτιῶνα, δηλαδή τὸ 746 καὶ 747. Ἀπάντησιν εἰς τὰς ἀπόψεις τοῦ Fallmerayer
 τοῦ ἀνωτέρω χωρίου, ἔδωσεν ὁ A. VASILIEV, Histoire de l' empire byzantin, tra
 du russe par P. Bradin et A. Bourguina, πρόλογος τοῦ C. Diehl, ἔκδ. Picard, P

ναῶν εἰς περιοχὰς ἐρημωθείσας, ὥς ἡ τῆς Θελπούσης. Ἄλλωστε, οὐδὲν μνημεῖον ὑπάρχει ἀνὰ τὴν χώραν, τὸ ὁποῖον νὰ δύναται τις νὰ τοποθετήσῃ χρονολογικῶς μετὰ βεβαιότητος εἰς αὐτὴν τὴν περίοδον¹.

Κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα ἡ χώρα ἀναλαμβάνει ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν καὶ ὁ χριστιανισμὸς ἀναζωπυροῦται. Σημειοῦνται ἐκστρατεῖαι κατὰ τῶν βαρβάρων, παραλλήλως δὲ δημιουργεῖται κίνησις ἐκχριστιανισμοῦ τῶν ὑπολειμμάτων αὐτῶν². Πλὴν ὅμως, ἐὰν οἱ ἐξεταζόμενοι ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ ναοὶ εἶχον κτισθῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῆς νέας ἀνθήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, θὰ εἶχον ὅλως διόλου διάφορον μορφήν.

Ἐκ τούτων συνάγομεν ὅτι οἱ ναοὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ τῆς Παναγίας εἶναι κτίσματα τοῦ Ε' ἢ ΣΤ' αἰῶνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ο ΤΥΠΟΣ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΟΥ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ

1. ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΜΟΝΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

α) Ἡ κάτοψις, ὁ χώρος. Τὸ καθολικὸν τῆς Παλαιᾶς Μονῆς Φιλοσόφου πλησίον τῆς Δημητσάνης, ἀνεγερθὲν τὸ 963 μ.Χ. ἐπὶ Νικηφόρου Φωκά, εἶναι ναὸς τετράγωνος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων $6,20 \times 5,90^3$, ἀνήκων εἰς τὸν τύπον τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ καί, εἰδικώτερον, εἰς τὸν τετράστυλον τύπον⁴. Ἡ τοιχοποιία τοῦ ναοῦ ἔχει πάχος 0,80 καὶ ἀποτελεῖται ἐξ ἀργολιθοδο-

1932, σ. 233, μτφρ. ἑλλην. Σαβράμη, Ἀθῆναι 1954, σ. 215-226. Βλ. ἐπίσης MILLET L' Ecole grecque dans l' architecture byzantine, Paris 1916, σ. 2, καὶ Fougères, Mantinée et l' Arcadie orientale, Paris 1898, σ. 598, A. BON, ἔ.ἀ. σ. 36 καὶ 42 καὶ DVORNIK, Les Slaves, Byzance et Rome, Paris 1926, σ. 16.

¹ RAMBEAUD, L' empire grec au Xme s. σ. 230, Paris 1870, καὶ M. RANGABÉ, Souvenirs d' une excursion d' Athènes en Arcadie, ἐν Μém. Acad. des Inscr. et Belles Lettres, 1ère série, V., 1857, πίν. 8, 1, ἐνθα ἀναφέρει ἐπιγραφὴν τινα εἰς Ἀσπρόκαμπον, κατὰ τὰ ὅρια Ἀρκαδίας καὶ Κορινθίας, ὡς σλαυικὴν. Περὶ τῆς ὑπάρξεως δὲ πληθώρας ἐπωνυμίων, ἰδίως κατὰ τὰ ΒΔ. τῆς Πελοποννήσου, βλ. DVORNIK, ἔ.ἀ. σ. 15. BON, ἔ. ἀ. σ. 36 καὶ 60. ΠΑΠΑΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, Μεθυδριάς, Ἀθῆναι 1883, σ. 12, Fougères, Mantinée, σ. 599-600, Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, Οἱ Σλαῦοι ἐν Ἑλλάδι καὶ αἱ σλαυικαὶ τοπωνυμῖαι, ἐν Ν. Ἑστία, τ. 35, 1944, σ. 486-490 καὶ σ. 539.

² HERTZBERG, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1906, τ. Α', σ. 293. A. BON, ἔ.ἀ., σ. 44, 88-103. Ν. ΒΕΗΣ, Τὸ περὶ τῆς κτίσεως τῆς Μονεμβασίας χρονικόν, αἱ πηγαὶ καὶ ἡ ἱστορικὴ σημαντικότης αὐτοῦ, Βυζαντίς, τ. Α', 1909, ἐν Τ καὶ Κ, σ. 66-67. F. DVORNIK, ἔ.ἀ. σ. 36-37 καὶ Κ. ΠΑΠΑΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, ἔ.ἀ., τ. Γ' σ. 167.

³ Ο Α. ΖΑΧΟΣ, Μεσαιωνικὰ Μνημεῖα τῆς Γορτυνίας, ἐν Α.Δ. τ. Η', 1923, σ. 61, τὸν ἀναφέρει ὡς ἔχοντα διαστάσεις $5,20 \times 5,20$.

⁴ Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Χ.Β.Α., Ἀθῆναι 1942, σ. 410.

2007 6 10

Η δυτική όψη του
ναού (εξέσδος).

2007 6 10

Η πόρτα του νού

2007 6 10

Εβωκερική όγυ της
βόρειας πλευράς του νκού.

2007 6 10

Εδωκερται ερευνα εις
νοτιοδυτικῆς πλευρῆς τοῦ
βουν.

Βόρεια - βορειοδυτική
όρμη του ν. 20ν.